

## Револуційні процеси 1917–1921 рр. в Україні крізь призму послань митрополита Андрея Шептицького

*У статті проаналізовано пасторські послання Андрея Шептицького, в яких подано оцінку історичних подій 1917–1921 років, що відбувалися в Україні. Акцентовано на державницьких ідеях Галицького митрополита та підтримці ним політики УНР та ЗУНР у 1918 році. Висвітлено погляди А. Шептицького на більшовицьку ідеологію та політику комуністів, засудження ним репресивної політики СРСР стосовно української інтелігенції. Окреслено чітку проукраїнську позицію Галицького митрополита в українсько-польському протистоянні 1919 року.*

*Ключові слова: А. Шептицький, атеїзм, більшовизм, державницькі ідеї, ідеологія, комунізм, революція, репресії, Греко-Католицька Церква, УНР, ЗУНР, СРСР.*

*В статье проанализированы пасторские послания Андрея Шептицкого, в которых представлена оценка исторических событий 1917–1921 годов, которые происходили в Украине. Акцентировано на государственных идеях Галицкого митрополита и поддержке им политики УНР и ЗУНР в 1918 году. Освещены взгляды Шептицкого на большевистскую идеологию и политику коммунистов, осуждение им репрессивной политики СССР в отношении украинской интеллигенции. Определена четкая проукраинская позиция Галицкого митрополита в украинско-польском противостоянии 1919 года.*

*Ключевые слова: Шептицкий, атеизм, большевизм, государственные идеи, идеология, коммунизм, революция, репрессии, Греко-Католическая Церковь, УНР, ЗУНР, СССР.*

*In this article the analysis of pastor dispatches of A. Sheptycky was made. These dispatches show the estimation of historical events of 1917–1921 in Ukraine.*

*The stress is made on the ideas of Galician metropolitan and his support of the Ukrainian National Republic (UNR) and West Ukrainian National Republic (ZUNR) politics in 1918. It was covered A. Sheptycky's views on Bolshevik ideology and communistic politics; he condemned repressive politics of USSR concerning Ukrainian intellectuals. Precise pro-Ukrainian position of Galician metropolitan in Ukrainian and Polish confrontation of 1919 was outlined in this article.*

*Key words: A. Sheptycky, atheism, bolshevism, statehood ideas, ideology, communism, revolution, repression, Greek Catholic Church, UNR, ZUNR,*

*USSR.*

Андрей Шептицький був справжнім патріотом і далекоглядним політиком. "Очолюючи протягом сорока чотирьох років греко-католицьку церкву, митрополит А. Шептицький (1865–1944 рр.) здійснював безпосередній вплив на релігійні, національно-культурні та суспільно-політичні процеси, що відбувалися в Україні і в цілому у Східній Європі в першій половині ХХ століття. В його практичних діях та теоретичних надбаннях відобразилась ціла епоха боротьби українського народу за державну незалежність, досягнення релігійної та національної єдності" [3, с. 3]. За спостереженням М. Вавжонка, А. Шептицький орієнтувався на кирило-мефодіївські ідеї і вважав, що "немає кращих або гірших культур, немає кращих або гірших народів. [...] Галицькому митрополитові вдалося укріпити й обґрунтувати право українців у Галичині на свою, непополонізовану й нелатинізовану культуру. Крім того, це піднесло рівень національної самосвідомості галицьких українців. Утверджувало воно їх та їхнє оточення у тому, що вони – не якась підрядна нація у відношенні до "супернародів" – російського та польського" [1, с. 26].

У листі (від 25.01.1918 р.) до дипломата й посла УНР графа Михайла Тишкевича А. Шептицький розповів про складне становище українців та проукраїнської влади в Галичині: "... трудно їх положення, бо не можуть ані мовчати, ані говорити, тому і так неясно ставлять національну справу. Я маю найліпшу надію, що і без енергічного жаданя з нашої сторони, дістанемо положеня можливе, навіть добре" [7, с. 669]. Митрополит Андрей засуджує можливість відокремлення Галичини від Австрії та приєднання її до Польщі чи анархічної Росії. На думку А. Шептицького, українці Східної України теж особливо не прагнуть такого об'єднання, "бо їм іде о скорий мир "без анексії". Тому не виджу, щоби Галичина могла дістатися до України. Палити мости за собою, жадаючи одверто відділення від Авс[трії], було би, по моєму, неосторожно, в данім случаю небезезпечне; а передусім – безхосенне" [7, с. 669].

Так, позиція Галицького митрополита була суголосна з баченням політичної ситуації Михайлом Тишкевичем, який був щирим патріотом і дуже багато зробив для збереження та розвитку української культури. Перебуваючи в Швейцарії, М. Тишкевич у листі від 3 січня 1918 року висловив А. Шептицькому свої міркування стосовно розвитку подій в УНР і бажання, "щоб соціалізм не зв'язав України і наново не віддав під московське ярмо" [6, с. 668]. Адже "царі вирвали Україні її грамоти, а революція може вирвати її душу" [6, с. 668]. Особливо непокоїть М. Тишкевича

можливість прилучення Галичини до Росії, тому пропонує "улагодити на Волині плебісцит, як в Курляндії і Литві, який би запротестував против прилучення до Росії, а зажадав би прилучення до Галичини? Галичина повинна остатись українським П'ємонтом. При Австрії, а не Польщі, з архикнязем на чолі, – хто знає, що єще чекає нещасну Україну? Федерація з московською Анархією? Не дай Боже!" [6, с. 668].

Думка А. Шептицького стосовно державного ладу в Україні була важливою для багатьох політиків та громадських діячів. У цьому контексті цікавим є лист Григорія Микетей (громадсько-політичного діяча, співробітника секретаріату закордонних справ ЗУНР у Відні) від 2 лютого 1918 року до А. Шептицького. У листі йшлося про суспільно-політичну ситуацію в Східній Галичині й УНР та необхідність утвердження самостійної об'єднаної України. Г. Микитей, аналізуючи ситуацію в Східній Україні, був переконаний, що "одинокорієнтація для нас і на дальше повинна бути чисто самостійницька. Чому?! Констатую, що вісти про анархію на Україні – се видумки Троцького-Бронштейна та показуються неправдивими, що не лиш У. Центр. Рада та Секретаріат і дальше удержуються, противно, що Україна виступила зовсім як суверенна й незалежна держава" [5, с. 671]. Водночас Г. Микитей розглядає можливість захоплення влади в Києві більшовиками, але це не лякає його: "І навіть, хочби прийшли до влади в найгіршій разі укр. большевики, то справа самостійности вже пересуджена – (особисто сього не бажав би я). Але стверджую, що центральні держави і тепер і на будуче потребують конечно України – вона, однак, без них може обійтися. Коли б навіть большевики оволоділи Україною, то вони для неї не так страшні, як в першій мірі для укоронованих голів центральних держав, бо тоді б зі звичною силою вели б свою пекольну акцію соціалістичного комунізму, щоби викликати переворот в Австрії і Німеччині, се вже вони тепер роблять, що ж доперва тоді. Центральним державам, отже, більше залежить на удержанню "буржуйної Ради", як самим може українцям. Се перше підчеркаю, тим більше, що про сей страх перед большевиками, – мене як офіцера втаємничено, отже добре здаю собі з сього справу" [5, с. 672].

Сприйняття Г. Микитеєм ситуації в Україні було дещо оптимістичним. Окрилений перемогою УНР, політик вірив у сильну військову й політичну позицію держави: "України визволити не треба, вона є, військо теж має власне, отже, коли має вона ратувати центральні держави в прикрій для них хвилі, та допомагаючи при "durchzalten",

тож чи її тим більшим правом не належиться Східна Галичина" [5, с. 672].

А. Шептицький теж радів утвердженню Української Народної Республіки 22 січня 1918 року в Києві, сподіваючись на можливість відродження Соборної України й приєднання Галичини до УНР. У зв'язку з цим ним та єпископами Григорієм Хомишиним та Йосафатом Коциловським було написано Спільне Пастирське послання до духовенства й вірних про завдання Церкви і народу в післявоєнний період (від 21 лютого 1918 року). А. Шептицький акцентував на необхідності визнання українського народу окремим і незалежним від великоросійського всіма громадянами, а також священиками всіх обрядів, які мають враховувати це, виголошуючи проповіді для мирян: "В виду змін і прояснень, які спричинила світова війна, та кличів принятих цілим культурним світом про самоозначенє народів, погляди тих священиків, які уважали наш нарід за оден нарід з російським, во всіх народних питаннях мусіли підпасти змінам і зблизити їх до загалу нашого духовенства. Від хвилі упадку царату, переворотів в Росії і признання цілим світом Українського народу за нарід самостійний, відмінний від великоруского, стаєся неможливий той розділ в народних понятях, який ділив наше духовенство до війни" [10, с. 447]. На переконання єпископів Греко-Католицької Церкви надалі не можна керуватися засадами, якими керувалися перед війною "найбільше умірковані члени москвофільської чи староруської партії" [10, с. 447], оскільки це означало б "безумовно шкодити нашому народови і противитися його добру" [10, с. 447].

А. Шептицький наголосив, що особисті, політичні чи національні переконання священиків не повинні впливати на їх проповідницьку діяльність. Галицький митрополит висловив вимогу до священиків всіх віросповідань перейнятися українським національним духом та ідеями, близькими цілому народові: "Священики, які мали би інші почування національні як весь нарід, є в совісти обов'язані примінитися в цілій зовнішній праці до всіх прочих, свої особисті пересвідчення мусять в праці залишити і во всім примінитися до народа, якого суть душпастирами. Ми такої праці ждали би від кожного німця, француза чи бельгійця, якому мали би повірити душпастирство над українським народом, ми не могли би дозволити на яку-небудь агітацію політичну чи національну, противну національним почуванням українського народа. Такої самої праці будемо домагатися і від кожного священика, що належав до т. зв. москвофільської чи староруської партії. Будемо домагатися, щоби

без взгляду на які-небудь особисті національні пересвідчення не ставляв ніхто ніякої перепони в всестороннім розвитку національного життя і культури українського народу; а навпаки служив йому і зичливо відносився до всіх його справ. З сего не випливає, щоб ми на священиків накладали якісь політичні обов'язки. З натиском стверджуємо, що працю в Церкві уважаємо за найважнійший, найсуцніший обов'язок священика" [10, с. 447]. 1 листопада 1918 р. митрополит Андрей приймав групу січовиків-старшин і благословив утворення Західно-Української Народної Республіки.

Всебічну працю А. Шептицького для українського народу вдало охарактеризував В. Лаба: "Не було української людини, яка не користувалася б безпосередньо, чи бодай посередньо, ділами Великого Митрополита: не було української установи, яка постала б і діяла б без піддержки Митрополита. Великий Митрополит робив для українського народу те, чого не міг зробили ніхто інший. Він один мав усі дані бути провідником народу – і ним був". [4, с.52].

28 лютого 1918 року А. Шептицький виступив в австрійській Палаті Панів з оцінкою Брест-Литовського мирного договору. Зокрема, Галицький митрополит схвалив приєднання Холмщини до УНР як цілком правильне й умотивоване історичним розвитком рішення. А. Шептицький наголосив, що "всі українці вважають Холмщину старою українською територією, яка не тільки що є етнографічно тісно пов'язана з Україною, але також на протязі століть була інкорпорована в українську державу. Пригадую лиш часи Київського князівства й королівства Галицького та Володимирії" [12, с. 676]. Будучи одним з трьох українців, включених до складу Палати Панів, А. Шептицький часто звертався до політичних тем, відстоюючи інтереси свого народу. У своїй промові 28 лютого 1918 року митрополит Андрей наголосив на двох можливих сценаріях розвитку політичних подій в Україні, коли Австро-Угорщина мала вибрати собі союзника. Він порівняв позиції двох партій, які змагалися між собою за владу, і переконливо довів, що керівництво УНР запропонувало цілком прийнятні умови співпраці з Австро-Угорщиною. Натомість більшовики дбали лише про власні політично-ідеологічні інтереси: "Коли ж у мирних переговорах було до діла з двома партіями, з котрих одна вимагала майже все, друга за те лиш дещо, що ж можна було зробити кращого, як поступитися перед одною в одному й, тим самим, змусити другу поступитися у всьому? Большевики, іменно, вимагали всього: вони хотіли накинати ... народам центральних потуг всі свої большевицькі

принципи. Вони намагалися зробити Австро-Угорщину й Німеччину большевицькими. Українці, зате, вимагали лиш одного, що з їхньої точки зору вимагало лиш резигнацію з анексії" [12, с. 676]. А. Шептицький вважав великим успіхом встановлення миру між УНР та Австро-Угорщиною. Ця подія, на його думку, була надзвичайно важливою для всього східного фронту й мала наблизити перемир'я з Румунією й загалом сприяти встановленню миру в Європі. Галицький митрополит визначив як провідну ідею Берестейського договору окреслення етнографічних границь територій. Водночас, він наголосив, що це буде не до вподоби тим країнам, які прагнуть бути імперіями: "Принцип географічного обмежування не може подобатися тим, які звикли до гегемонії над іншими" [12, с. 678]. На думку А. Шептицького, гегемонія одного народу над іншими має залишитися в минулому й зникнути, як пережиток війни, однак, як відомо, згодом політика СРСР була побудована саме на такому принципі.

Андрей Шептицький відстоював інтереси українського народу за різних соціально-політичних обставин, часто всупереч дискримінаційній політиці тієї чи іншої держави. Багато зусиль для утвердження прав і свобод українського народу доклав Галицький митрополит, ведучи діалог з владою Польщі в різні історичні періоди.

28 червня 1919 року Польща підписала Малий Версальський трактат (інша назва – Трактат про меншини), який зобов'язував цю країну забезпечити всім своїм громадянам, незалежно від національності, раси чи віросповідання, охорону життя, свободи, рівність перед законом, а також мав гарантувати свободу релігійного віросповідання й вільний доступ до адміністративних посад та професій. Галичина була на той момент частиною Польщі, а цей документ передбачав безперешкодне використання мов національних меншин у публічному і приватному житті. Однак польські політичні еліти недбало поставилися до Малого Версальського трактату, вважаючи свободи для нацменшин, проголошені тут, зайвими. На їх думку, для посилення Польщі як європейської держави слід прагнути асиміляції нацменшин, їх вливання до "основної" (польської) нації, у такому ракурсі українці (та інші нацменшини) сприймалися як неповноправні громадяни. Відтак багато нацменшин Польщі почувалися обдуреними й обкраденими у своїх правах після Першої світової війни, адже раніше, як відомо, імперія Габсбургів "забезпечувала їм культурну

та релігійну автономію поряд із формальною рівністю у політичних правах" [2, с. 91].

Недовіра польського уряду до українців була обумовлена також існуванням імовірності приєднання Галичини до СРСР, до якого вже увійшла Східна Україна. Відповідно політика Польщі 1919–1925 років мала на меті розмежувати українців по обидва боки кордону через запровадження різноаспектних процесів асиміляції в Західній Україні – через мову, культурні цінності, релігію, нав'язування своїх стереотипів мислення.

26 серпня 1919 року А. Шептицький разом з кількома єпископами написав Спільне Пастирське послання "До духовенства й вірних про жертви українського народу в українсько-польській війні". Згадуючи про тяжкі втрати в Першій світовій війні, Галицький митрополит аналізує ту суспільно-політичну ситуацію, в якій опинилася Галичина: "Ми ще не встигли вилічити тяжких ран, завданих попередньою війною, коли нова війна, гірша від першої, перейшла знищенням цілу нашу вітчизну. Нещасливий для нас був її оборот. Польські війська заняли цілий край. Оден Бог знає, кілька прийшлося перетерпіти нашому бідному народови. А до нещастя війни прилучаються інші. Тисячі невинних жертв мирного населення ув'язнені по тюрмах гинуть на пошести або голодують і зносять невисказані фізичні і моральні терпіння. Видається, що весь нарід сказаний на загладу. Премного убійств і грабунків уходить безкарно. П'ятох священиків замордованих, а сотки їх вязнених або вивезених. Много церковей, найчільнійші монастирі зрабовані. Множество парохій позбавлених душпастирів" [9, с. 453]. Галицький митрополит, не лякаючись переслідувань польської влади, мужньо говорить правду про ті страшні події, жертвами яких стали його земляки. Він закликає українців стійко витримати це випробовування, послане Богом, проаналізувати своє життя й спробувати віднайти опосередковану причину теперішнього стану речей і у власних діях та життєвих цінностях. Митрополит Андрей передусім має на увазі атеїзм, матеріалізм, егоїзм симпатії частини населення до більшовицької ідеології: "Коли приходиться нам днесь тяжко терпіти, то може в части з вини людей, що не лишень без Бога хотіли зачинати працю для будуччини народа, але і прямо зачати боротьбу проти Божого закона, проти Бога і проти Його св. Церкви, заким еще дана була можливість якої-будь ширшої, тривалішої праці. Здається, що терпимо і через тих, що більше дбали о свою наживу, чим о добро народу, що не уміли для загального добра, з любові до ближних, пожертвувати власну ко-

ристь. Правдоподібно з нашої вини безхосенними стали досі найкрасші жертви найблагородніших наших синів, що впали в обороні вітчизни" [9, с. 453–454].

Послання "До духовенства й вірних про жертви українського народу в українсько-польській війні" мало в першу чергу морально-етичне спрямування, автори прагнули переконати вірних у тимчасовості цієї складної ситуації й необхідності дотримання християнських приписів: "Одного лиш потреба, щоб весь нарід зрозумів конечність повернути до Господа Бога, щоби всі поставили собі метою життя, дбати передусім о Боже Царство, о Божу праведність, о справедливість і правду, щоб зрозуміли, що основою життя є Божі правди, які запевняють обичайність одиниць і народів. Іншою дорогою не дійде ніхто до благородних і тривалих успіхів. Нехай терпіння нинішньої хвилини будуть для нас наукою історії. Надією взносімся над всі труднощі і всі болі в сильнім пересвідченю, що крестна дорога, се дорога спасеня, що лиш через терпіння доходить до тривалого добра. Не упадаймо на душі. Боронімся перед зневірою" [9, с. 454].

У лютому 1930 року Андрей Шептицький написав пастирське послання "Про переслідування християнської віри в Радянській Україні, Білорусії й Росії", намагаючись привернути увагу громадськості до безчинств, що коїлися в СРСР протягом 1919–1929 років. "Святотатська боротьба на Радянщині проти Всевишнього Бога й усякої релігії, а передусім християнської віри, збільшається майже з кожним роком, і доходить до так шаленого нехтування всяких Божих правд і людських приписів етики, приличности чи навіть людяності, що видається, перебрала всяку міру. Горстка злочинців, що завдяки дивним обставинам змогла захопити в свої руки всяку владу у Москві, а відтак воєнною силою заняла цілу Велику Україну, поставила собі за задачу боротися проти Бога, проти людської совісти й усього того, що є якою-небудь благороднішою чи вищою ідеєю" [11, с. 462]. А. Шептицький з боєм пише про знищення церков і релігії, про переслідування священників і глумління над християнською ідеологією. Митрополит наголошує на нетерпимості більшовиків до священнослужителів усіх обрядів і зазначає, що радянська влада "переслідувала на рівні католицьку Церкву чи нашого, чи лат. обряду, як і Церкву православну, старовірців, чи яке-небудь інше християнське ісповідання, чи секту, замінюючи храми Божі на кіна, шпіхлірі, салі чи по prostu не допускаючи в них до ніякого Богослуження. Під яким-небудь позором засуджували (з процесами чи без них) священників на смерть, на довічне



в'язницю або на вислання до страшної тюрми на Соловецьких островах" [11, с. 462]. Репресії, яким піддавалася українська інтелігенція і священики зокрема, боляче сприймалися А. Шептицьким. Галицький митрополит співчував співвітчизникам, що жили на території СРСР, але допомогти їм міг хіба молитвою та гнівними інвективами, адресованими комуністам.

Особливо продуманою була система виховання молоді, якій більшовики прищеплювали атеїзм – забороняли вивчення релігії в школах, а завданням вчителів було "впоювати в молоді душі ненависть до Бога й релігії" [11, с. 462]. За спостереженням А. Шептицького, мільйони дітей захочували до злочинів, "відбираючи їм всякі навіть природні етичні принципи і викривлюючи їх поняття про Бога, про релігію, про справедливість, слушність, моральність" [11, с. 463].

Аналізуючи політику більшовиків у Східній Україні, А. Шептицький усвідомлював незворотність запущеного процесу духовної руйнації й антиукраїнської політики і зауважував, що більшовики "доправили християнський нарід до крайньої розпуки. Видавалося, що по 10 літах такої влади, проповідники того безбожного і святотатського правління опам'ятаються й зрозуміють, що й самих себе й нарід ведуть до загибелі. На жаль, так не сталося. Останні місяці принесли нові переслідування, нові численні церкви замкнені, нові ув'язнення священиків. Спалено і знищено безліч св. Ікон, знесено неділю й насилувано робітників і учеників шкіл працювати у святі дні, а робітників і урядників змушувано під карою позбавлення карток на хліб, одіж і мешкання, – без яких майже не можна жити, – до підписання формального акту відступлення від віри й ненависти до Господа Бога. Тепер, здається, вже всі священики й інокіни нашого обряду в тюрмах, а одинокий і останній священик нашої Єпархії о. Микола Щепанюк, що в Києві від літ з пожертвуванням працював для наших вірних, вже засуджений на 10 літ. І мабуть, вже висланий на Соловецькі острови" [11, с. 463].

Вразило Митрополита також глумління над християнськими цінностями, нехтування традиціями та звичаями, нівелювання ментальності українського народу. А. Шептицький у своїх посланнях детально описує безчинства, які відбувалися в СРСР, і дає їм належну оцінку. Як особа духовна Галицький митрополит закликає українців молитися за спасіння людських душ, які зазнали жорстоких переслідувань, й "випросити у Господа пільги для бідного народу, що стогне під страшним ярмом і щоби вкінці устав той

великий і страшний Божий допуст та щоби одиниці й народи якнайскорше вернули до самотньої загороди, св. католицької Церкви, самотнього Спасителя й Избавителя Господа нашого Ісуса Христа" [11, с. 463].

Отже, у пастирських посланнях А. Шептицького, його листах, виступах в Австро-Угорському парламенті ми знаходимо об'єктивну оцінку тих історичних процесів, які відбувалися в Україні в період революцій та міждержавних протистоянь. Політична позиція митрополита Андрея завжди була виваженою, об'єктивною, спрямованою на захист інтересів українського народу. А. Шептицький покладав великі сподівання на УНР та ЗУНР, вірив у можливість утвердження незалежної Української держави й докладав багато зусиль для підтримання патріотичного духу серед населення Галичини. Підтримуючи тісні взаємозв'язки з політиками УНР, А. Шептицький намагався вберегти Україну від руйнівної політики більшовиків, усвідомлюючи руйнівний вплив ідей атеїзму та комунізму. На жаль, сумні прогнози, пов'язані з соціалістичним режимом, здійснилися, і А. Шептицький яскраво описав постреволуційні реалії у пастирському посланні "Про переслідування християнської віри в Радянській Україні, Білорусії й Росії".

### Література

1. Вавжонек М. Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії / Міхал Вавжонек. – Рим : PP Basiliani - via San Giosafat 8 (Aventino), 2006. – 230 с.
2. Гентош Л. Ставлення митрополита Андрея Шептицького до "паціфікації" 1930 р. [Електронний ресурс] / Ліліана Гентош. – Режим доступу: <http://uamoderna.com/images/archiv/21/UM-21-Hentosh.pdf>. – Назва з екрана.
3. Гладка Г. Л. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького (1899–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / Гладка Г. Л.; Чернів. держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2000. – 18 с.
4. Лаба В. Митрополит Андрей Шептицький. Його життя і заслуги / В. Лаба. – Львів : Свічадо, 1990. – 62 с.
5. Лист громадсько-політичного діяча, співробітника секретаріату закордонних справ ЗУНР у Відні Григорія Микитея до митр. Андрея Шептицького про суспільно-політичну ситуацію в Східній Галичині й Радянській Україні та необхідність самостійницької орієнтації (1918 р., лютого 2, Львів) // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944 : у 2 т. – Львів : Вид-во отців василіан "Місіонер", 1998.
- Т. II. Церква і суспільне питання. – Кн. 2 : Листування. – 1998. – С. 670–675.

6. Лист дипломата УНР Михайла Тишкевича до митр. Андрея Шептицького про становище в Україні після революції (1918 р., січня 3, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944 : у 2 т. – Львів : Вид-во отців василіан "Місіонер", 1998.

Т. II. Церква і суспільне питання. – Кн. 2 : Листування. – 1998. – С. 668.

7. Лист митр. Андрея Шептицького до дипломата й посла УНР графа Михайла Тишкевича про майбутнє Української держави (1918 р., січня 25, Львів) // Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944 : у 2 т. – Львів : Видавництво отців василіан "Місіонер", 1998.

Т. II. Церква і суспільне питання. – Кн. 2 : Листування. – 1998. – С. 668.

8. Лист дипломата УНР Михайла Тишкевича до митр. Андрея Шептицького про становище в Україні після революції (1918 р., січня 3, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944 : у 2 т. – Львів : Видавництво отців василіан "Місіонер", 1998.

Т. II. Церква і суспільне питання. – Кн. 2 : Листування. – 1998. – С. 668.

9. Спільне Пастирське послання митр. А Шептицького та ін. єпископів до духовенства й вірних про жертви українського народу в українсько-польській війні" (1919 р., серпня 26, Перемишль) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944 : у 2 т. – Львів : Видавництво отців василіан "Місіонер", 1998.

Т. II. Церква і суспільне питання. – Кн. 2 : Листування. – 1998. – С. 453–454.

10. Шептицький А. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького та ін. єпископів до духовенства й вірних про завдання церкви і народу в післявоєнний період (1918 р., лютого 21, Львів) // А. Шептицький // Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944 : у 2 т. – Львів : Вид-во отців василіан "Місіонер", 1998.

Т. II. Церква і суспільне питання. – Кн. 1 : Пастирське вчення та діяльність. – 1998. – С. 445–452.

11. Шептицький А. Пастирське послання митр. Андрея Шептицького про переслідування християнської віри в Радянській Україні, Білорусії й Росії (1930 р., лютого 25, Львів) / А. Шептицький // Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944 : у 2 т. – Львів : Видавництво отців василіан "Місіонер", 1998.

Т. II. Церква і суспільне питання. – Кн. 1 : Пастирське вчення та діяльність. – 1998. – С. 462–464.

12. Шептицький А. Промова митр. Андрея Шептицького в австрійській Палаті Панів про перемир'я у Бересті Литовському (1918 р., лютого 28, Відень) / А. Шептицький // Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944 : у 2 т. – Львів : Вид-во отців василіан "Місіонер", 1998.

Т. II. Церква і суспільне питання. – Кн. 2 : Листування. – 1998. – С. 675–680.